

TÖRTÉNETI BEVEZETÉS JEREMIÁS KÖNYVÉHEZ ÉS SIRATÓDALAIHOZ

BENKE LÁSZLÓ

A Közel-Kelet nagyhatalmi struktúrája teljes átrendeződésen ment át, a déli zsidó királyság területe pedig ismét a folyammenti birodalmak felvonulási területévé és ütközőzónájává alakult, amikor Jeremiás megkezdte próféta szolgálatát.¹ A fiatal júdai pap kortársa volt Asszíria összeomlásának és az Újbabiloni Birodalom fölemelkedésének, amely a Közel-Kelet fölötti uralomért megütközött Egyiptommal. Szolgálat során a világpolitikai fordulatok közt hánykódó, ingatag hatalmi szerkezetű országa elodázhatatlan ítéletét hirdette: teljes közéleti „ellenszélben” sürgette az Újbabiloni Birodalomnak való behódolást, valamint az egyéni megtérést mint a károk mérséklésének egyedüli módját. S miközben hazája politikai válságok sorozatát élte át, amelyeket rövid békeidőszakok szakítottak meg, Jeremiás megélte – sőt empátiája és fogságai révén személyesen megérezte – a Szentírásban ábrázolt egyik korszakváltást: a zsidó államiság elvesztését és „a nemzetek ideje” kezdetét, amely korszakot az általa megpróféta „új szövetségnek” kell majd felváltania.²

1. Élettartam-garancia: Jósijáhu királysága

Jósijáhut i. e. 639-ben,³ nyolcévesen ültette Júda trónjára a népi mozgalom, amely egyúttal leszámolt apja, Amon gyilkosaival⁴ – akkortájt, amikor Jeremiás megszületett egy Benjámin területén fekvő lévita városban, Anatótban. A bibliai történeti források közül a Királyok könyve Jósijáhu uralkodásának első szakasza fölött elhalad, s rögtön a tizennyolcadik évre összpontosít, a Tóra-tekerccs megkerülésére és a király által levelezé nyelt „tórás ébredésre”.⁵ A Krónikákból azonban megtudjuk, hogy a király már tíz évvel korábban – uralkodása nyolcadik évében – vallásreformot indított: lerombolta a bálványszentélyeket és magaslatokat, nemcsak Júdában, hanem az ekkor már kilencven éve

1 Miután e folyóirat egy korábbi számában már ismertettem Jeremiás maszoretikus és a Septuagintában, valamint qumráni töredékekben megőrzött szövegének főbb sajátosságait, és kísérletet tettem a szerkesztői elvek kitapogatására (Benke 2020), a jelen bevezetésben csak a Júda sorsát meghatározó történelmi eseményeket, fordulópontokat próbálom a héber Bibliában leírt eseményekkel – különösen Jeremiás élettörténeti adataival – egyeztetni, „összeolvasni”. A történelmi események datálásánál Harrison (1973) és Feinberg (1994) kommentárjaira hagyatkozom.

2 „Nemzetek ideje”: Lk 21:24 (vö. még: Róm 11:25) a Dán 2:31–45; 7:1–27; 8:1–26 alapján; „új szövetség”: Jer 31:31–34.

3 A Bevezetésben szereplő összes következő dátum is i. e.-nek értendő, ha másként nem jelölöm.

4 2Kir 21:24; 2Krn 33:25.

5 2Kir 22:1–23:30.

asszír fogságba hurcolt északi királyság területén is;⁶ az elfeledett tekercs tehát az Erec „megtisztításának” tízéves, radikális programja után került elő, amikor a király „a Ház”, vagyis a salomoni Szentély megtisztítására akart sort keríteni. A bibliai történetíróktól nem tudjuk meg, milyen megfontolásból indított a király portyákat Manasse, Efraim, Simeon, sőt Naftali (legészakibb) törzsi szállásterületére áldozóhalmok, oltárok, szobrok és naposzlopok lerombolására egy évtizeddel azelőtt, hogy a palotája szomszédságában álló Szentély megtisztításához hozzáfogott volna.⁷ Döntése okára talán rávilágít, hogy az Erec megtisztítását az idő tájt indította meg, amikor meghalt Assur-bán-apli (631 k.), az utolsó nagy asszír uralkodó, és az asszír birodalom elkezdte feladni a peremterületei fölötti ellenőrzését. A déli királyság fellélegezhetett, és Jósijáhu a nagyhatalmi kontroll lazulásában tán soha vissza nem térő alkalmat látott, hogy mielőbb kiterjessze fennhatóságát és vallásreformját a hajdani északi királyság területére.

Első vallásreformja épp féldionél tartott, amikor – uralkodása tizenharmadik évében (626 k.), még öt évvel a Tóra-tekercs előkerülése előtt – próféta elhívást kapott Jeremiás, aki papi családból származott ugyan, de nem értesülünk arról, hogy valaha is papi szolgálatban állt volna. Némelyik kései kommentátor szerint apja ugyanaz a Hilkija (vagy Hilkijáhu) ben Sáfán volt, aki a Szentélyben hamarosan megtalálja a Tóra-tekercsét,⁸ míg a Targum Jonatán (és annak nyomán több más kommentátor) „főpapnak és jómódú anatóti földbirtokosnak” tekinti Hilkiját.⁹ E hagyományoknál megalapozottabb Menahem Haran vélekedése: Jeremiás sajátos helyzetének megértéséhez a honfoglalás után a léviták számára kiutalt¹⁰ Anatóti története adhat kulcsot. A Dávid idején szolgáló Abiátárt – Éli negyedik generációs leszármazottját – ugyanis anatóti földbirtokai miatt száműzte éppen ide Salamon király,¹¹ tehát

Éli családjának, amely a silói és a nóbi Istenházában látott el papi szolgálatot, s amelynek leszármazottjai a Szövetségláda hordozói közé is tartoztak, Anatótban volt földbirtoka. Ennek fényében igen valószínű, hogy Jeremiás, aki az anatóti papok közé tartozott (1:1), s akinek a családja ott földbirtokkal rendelkezett (32:7–12; 37:12), Éli háznépéből származott. Ő az egyetlen a próféták közül, aki említi Silót (7:12, 14; 26: 6,9) – a helyszínt, ahol felmenői papokként szolgáltak

– írta a Héber Egyetem Biblia-professzora.¹²

A fiatal próféta már legelső üzeneteiben északi invázióra figyelmezteti népét, pedig ekkor Asszírria már *nem*, Babilon pedig még *nem* veszélyeztette az országot.¹³ Elhívását és korai szolgálatát – utólagos előrelátással – jelentős fordulatnak tekinthetjük, de Jósijáhu

6 2Krón 34:1–35:27.

7 2Krón 34:6.

8 Így vélekedik Radak, ld. a *Mikraót Gedolót*ban a Jer 1:1-nél.

9 Uo.

10 Józ 21:18.

11 1Sám 22:20; 1Kir 2:26.

12 Haran 2010, 87 és 87, 2. jegyzet.

13 Jer 1:13skk; 4:5–9; 6:22–26.

udvarában még ismeretlen volt, amikor a törvénytekercs előkerült: a két udvari előkelő, valamint a tekercs megfélemlítő pap és a szöveget a királynak felolvasó írnok – akiknek a király megbízást ad, „keressétek meg az URat az én érdekemben”¹⁴ – Hulda prófétaaszszonytól, a király öltöttemesterének feleségétől kér profétai üzenetet, nem pedig a talán ekkor még vidéken élő Jeremiástól. Egy további évtizednek kell eltelnie, hogy a fiatal pap berobbanjon a köztudatba, és nagyobb ismertségre tegyen szert, mint bármely más próféta a Jesája óta eltelt évszázad során.

Jeremiás elhívása helyett a kortársak inkább a Tóra-tekercs megfélemlését érzékelték jelentős fordulatnak. Miközben ugyanis a szentélyépület megtisztítására és felújítására a Szentély kapujánál adománygyűjtés folyt, előkerült egy Tóra-tekercs, és nem is akármilyen: a krónikás szerint Mózes autográf kézírata.¹⁵ A kézirat előkerülésének pontos helyére a szentírók nem derítenek fényt,¹⁶ a későbbi kommentátorok pedig eltérő hagyományokat őriztek meg: az i.sz. 2. század körül lejegyzett Targum Jonatán szerint a tekercs az előcsarnok (*ulám*) küszöbe alatt rejtőzött;¹⁷ középkori kommentátorok szerint viszont száz évvel korábban kőrákos alá temették a kéziratot, nehogy az elvetemült Akház király elégesse.¹⁸

A király, miután a törvénykönyv hallatán ruháját megszagatva megtért, Huldától megtudta: uralkodása idejére Júda haladékat kap az elkerülhetetlen ítélet elől.¹⁹ Az újabb „ébredési hullámba”, amely során nemcsak egész Júdát, hanem Somrót is megtisztította az elődei idején létesített bálványkultuszoktól, már a fiatal Jeremiás is bekapcsolódhatott – amennyire szövegeinek keltezése alapján megítélhetjük: főként az Isten és a nép közötti szövetségi kapcsolat hirdetésével.²⁰

Nemcsak Jósijáhu használta ki uralma kiterjesztésére az asszír birodalom gyengülését, hanem a kimmerek, a szkíták és a médek is, akik 617 körül szövetségre léptek a függetlenségét kivívó Babilonnal, és sorra hódították meg az asszír területeket.

14 2Kir 22:13.

15 *Széfer-Torat-JHVH be-jad Mose* (2Krn 34:14). A Krónikák talán arra a kézíratra hivatkozik, amelyet Mózes élete alkonyán lejegyzett, és a Lévitákkal a Szövetségláda mellé helyeztetett (Deut 31:24–26).

16 Ahogy azt sem tudjuk meg, hogy pontosan milyen szöveget értettek a történeti könyvek szerzői az előkerült *széfer-ha-berit*, ill. *széfer-Torá* („Szövetségirat”, vagyis „Szerződés”) alatt (2Kir 22:8 ill. 23:2), s az mennyiben egyezhetett az általunk Tóra néven ismert gyűjtemény szövegeivel (ill. azon belül a *széfer-ha-berit*, ill. *széfer-Torá* megnevezést viselő szövegegyeségekkel, amelyeket Mózes a Szinájon ill. az Arava-völgyben írt le és olvasott fel a népnek, ld. Ex 24:7; ill. Deut 17:18–19; 28:58, 61; 29:20; 30:10; 31:9–11, 26) – a történeti könyvek sajnos nem idéznek az előkerült Tórából. (Erre az izgalmas kérdésre adott sajátos választ a 19. század elején Wilhelm de Wette, akinek meglátása máig meghatározza a Deuteronomium datálását a szekuláris Biblia-kutatásban és a főárambeli hittudományi képzésben: Hilkiya pap a Deuteronomiumot vagy annak központi szövegrészét találta meg, amelyet kevéssel a „felfedezés” előtt írtak, vagyis a lelet kegyes csalás volt.)

17 A Targum Jonatán az Ezék 1:1-nél.

18 Ld. pl. Rásit, Radakot és Jozsef Karát a 2Kir 22:8-nál. Radak szerint Akház több Tóra-példányt is elégetett; ezt az egyet sikerült előle elrejtteni. Ralbag – bizonyára más tekintélyek nyomán – Akház helyett Manasse királyt vádolja a könyvégetéssel, ami miatt ezt a példányt el kellett rejtteni.

19 2Kir 22:15–20.

20 Pl. Jer 11:1–8. Ugyanakkor nem a reform miatt költözött Jeruzsálembe, hanem korábban, ahogy Menahem Haran kiemeli: Jeremiást „profétai hivatása vitte Anatóból Jeruzsálembe; költözésének nem volt köze a reformhoz. A reform előtt néhány éve már Jeruzsálemben lakott, míg rokonai a reform után is Anatóban éltek (ld. Jer 11:21–23; 12:6; 32:6–12)” (Haran 2010, 101).

A fővárost, Assúrt 614-ben foglalták el, két évvel később pedig Ninive, Jónás „háromnap járőföldnyi, hatalmas városa” is behódolt a hódítók előtt.²¹ Ninive elvesztése döntő fordulatnak bizonyult; az egykor rettegett birodalom többé nem lépett fel támadóként. Náhum szavaival: „Jaj a véres városnak! [...] Ő is számkivetésbe, fogságba ment! [...] Szétszéledt néped a hegyeken; nincs, ki összegyűjtse. Nincs enyhítés a töréssre, végzetes a csapásod. Aki csak hallja híredet, megtapsolja, mert ki az, akin sohasem gázolt volna át a gonoszságod?!”²²

Bár az Eufrátesznél, Harránban újjáalakult az asszír udvar, csupán nevében volt a hajdani birodalom örököse – de nagyhatalmú szövetségesre talált Pszammetik fáraóban, aki megkísérelte ütközőállamként újjáéleszteni Asszíriát az újjáéledő Babilóniával szemben. Ám a 610–609. évi, hosszú ostrom után, Pszammetik halálának évében Harrán is a babiloniak és a médek kezére került: véget ért Asszíria, az Úr „haragjának botja”.²³ A Biblián kívüli legjelentősebb forrásunk, a „Babiloni krónika” szerint e babilóniai-méd hadjáratból már Nebukadnecár (avagy Nabú-kudurri-uszur, Nabukodonozor), „a trónörökös királyfi” is kivette a részét: hadvezérként egy hegyi erődvárost hódított meg.²⁴

Pszammetik utódja, II. Nékó fáraó (610–594) igyekezett megerősíteni Egyiptom hatalmát a Szentföld és Szíria fölött, és felvonult a tengerparti síkságon. A hadmozdulat aggasztotta a júdai Jósijáhut: talán meg akarta akadályozni, hogy Egyiptom feltámassza a zsidó királyság ősi ellenségét, Asszíriát, amikor 609-ben, Megiddónál megpróbálta útját állni az egyiptomi hadmozdulatnak, de az egyenlőtlen ütközetben életét veszítette. Talán Hulda próféciáját is félreértette, sebezhetetlennek gondolva magát, hiszen őt nem sújthatja a majdani ítélet... A Királyok könyve szűkszavúan emlékezik meg Jósijáhu haláláról: megütközött Nékóval, és ott, a csatamezőn életét veszítette: „emberei holtan szállították el Megiddóból egy harcikocsin”.²⁵ A Krónikák szerzője másként és részletesebben tudósít: a királyt egyiptomi íjászok megsebesítették, még életben volt, amikor Jeruzsálemba visszaszállították; „de meghalt, és eltemették ősei sírjába”.²⁶ A krónikás erkölcsi ítéletet is tart a király fölött; halálának okát abban látja, hogy Jósijáhu „nem hallgatott Nékó szavaira, pedig azok Isten szájából származtak”.²⁷ A tragikus esemény messze túlmutatott önmagán: Júda aprajánagyja meggyászolta Jósijáhu királyt, talán átérezve halálának végzetes voltát, a haladék lejártát.²⁸ A krónikás azt is feljegyzí, hogy Jeremiás siratódalokat írt Jósijáhu halálára, amelyek eléneklését rendeletbe foglalták Izraelben, s amelyeket „hozzáírtak a siratódalokhoz”.²⁹

21 Jón 3:3.

22 Náh 3:1, 10, 18–19. A bevezetésben szereplő Tanakh-idézeteket magam fordítom.

23 Jes 10:5.

24 Komoróczy 1964, 222.

25 2Kir 23:29–30.

26 2Krón 35:24.

27 2Krón 35:22. A Krónikás szerint tehát Jósijáhu az istentelen Akháb királyhoz hasonló körülmények közt halt meg, az Isten szavával szembeni engedetlenség folytán – és Isten szavát az egyiptomi fáraó képviselte. A Királyok szerzője nem tekinti engedetlennek Jósijáhut.

28 2Kir 23:29skk; 2Krón 35:20–25.

29 2Krón 35:25. A hagyomány egyöntetűen a Ketuvimban fennmaradt Ékhát tekinti az ekkor Jeremiás által szerzett siratódalok foglalatának, ugyanakkor érdemes tisztázni, hogy Jeremiás könyvében is fennmaradtak rövidebb siratók, ld. pl. 8:18–22; 9:10–12; 9:17–21.

2. Tánc a szakadék szélén: Jehojákim királysága

A júdaiak a megüresedett trónra Jósijáhu fiát, a 23 éves Jehoáházt (Jóákházt avagy Sallumot) ültették a trónra, de Nékó fáraó nem hagyta jóvá a vazallusállam döntését, és három hónap múltán leváltotta Jehoáházt annak bátyjára, Jehojákimra (Jójákimra avagy Eljákimra). Jehoáházt Egyiptomba hurcolták, feltehetően előkelő túszként, hogy biztosítsák a júdai királyi család engedelmességét.³⁰ A zsidó állam elvesztette politikai függetlenségét, és súlyos hadisarccal kellett hódolnia Egyiptom előtt. Mi több, a következő három évben Nékó számottevő katonaságot állomásoztatott a Szentföldön és Szíriában – ezekben az években ugyanis a babiloniak épp erőik átcsoportosításával voltak elfoglalva, mert északi határaikat kellett biztosítaniuk, így nem vállalkozhattak komolyabb összetűzésre Egyiptommal.

Jeremiás ez idő tájt tett szert nagyobb ismertségre és közutálatra. Északi fenyegetés híján is töretlenül kirtartott amellett, hogy egy északi birodalom ellenséges serege csatatérre változtatja Júdát, s elpusztítja Jeruzsálemet,³¹ igyekezve rábírní országát: váljon Babilon hűbéresévé, hogy minél többen megmeneküljenek a vérontástól. A közhangulat ellenséges volt vele szemben; több ízben is kesergett prófétai elhívása miatt, hiszen tulajdonképpen páriává tette saját országában, melynek túléléséért legjobb lelkiismerete szert küzdött.³² Meglehet, hogy Jósijáhu gyásza idején a siratódalaival is ismertté vált, de már ezt megelőzően hírhedt lett első szentélyhegyi beszédével,³³ amely közéleti vesszőfutásának nyitánya volt: a próféta a templomtéren kétségbe vonta azt a közkeletű, elbizakodott vélekedést, hogy Isten hajléka automatikusan szavatolná a szabadulást, bármiféle veszedelemből. Mi több, megjövendölte, hogy a becses salamoni Templom ugyanarra a sorsra jut, mint évszázadokkal korábban a silói Sátoroszentély³⁴ – e prédikációjával gázolt csak igazán honfitársai lelkébe, mert ezután egy anatóti társaság (talán saját rokonsága!) és jeruzsálemi patrióták is terveket szöttek a meggyilkolására.³⁵ Második – immár Jehojákim uralma alatt tartott – szentélyhegyi beszéde alkalmával pedig egyetlen előkelő bátor kiállásán múltott, hogy nem kövezték helyben halálra a prófétát.³⁶ Végül a Tófetben tartott korszótörő prófétai performansz és az utána előadott harmadik szentélyhegyi beszéde után sor kerül első fogságára: Pashur pap, a szentélykörzet ügyvezetője megveszszözteti, és kalodába zárátja.³⁷

Jehojákim bizonyára tisztában volt a Júdára leselkedő politikai veszélyekkel, de – Jósijáhuval és Jeremiással ellentétben – nem látott összefüggést a válság és az igaz Isten tiszteletének elhagyása között. Akház és Manasse öröksége, a régi bálványkultu-

30 2Kir 23:31–35.

31 Jer 15:5–9.

32 4:19–21; 15:10–18; 20:7–18.

33 Jer 7:1–8:3 és 26:1–24. Meglehet, hogy a két szakasz ugyanazt az elhíresült szónoklatot dolgozza fel, csak eltérő módon.

34 Jer 7:12–15; 26:6.

35 Jer 11:18–23, ill. 18:18–23.

36 Jer 26:24.

37 Jer 20:1–2.

szok is felbukkantak Júdában,³⁸ és Jeremiás szövegeiből úgy tetszik, újabb kánaánita vallási trendeket is átvettek ekkoriban a júdaiak: csak Jeremiásnál találunk említést az ég királynőjének kultuszáról és az áldozati sütemények szokásáról;³⁹ valamint a városenkénti istenségek utcánkénti oltáiról.⁴⁰ S noha ezek újonnan átvett pogány kultuszok lehettek, mégis igen népszerűek voltak, s talán hivatalos támogatásban is részesültek, hiszen az életével játszott, aki kifogást emelt ellenük.⁴¹

A nép és Istene szövetsége iránt érzéketlen Jehojákim leginkább saját hiúságának és önzésének rabja volt: saját jóléte olyannyira érzéketlenné tette népe szükségéi iránt, hogy a vészterhes helyzetben a meglévőknél pompásabb, cédruslambériás emeleteket építtetett a palotájára, mégpedig kényszermunkásokkal – amit Jeremiás újfent nyersen elítélt, nem másutt, mint éppen a bővítés alatt álló királyi palotában.⁴² Az eset beszédesen érzékelteti a bábkirály rövidlátását, az arányérzék és a veszélyérzet teljes hiányát.

Uralkodása negyedik évében nagy horderejű fordulatra került sor: Nékó fáraó 605-ben az Eufrátesz felé vonult, és seregeit a folyón átvezető gázlót felügyelő Karkemishez rendelte – a mai Aleppótól 100 kilométernyire, északkeletre –, hogy a várost a Babilon elleni további műveletei bázisává tegye. A babiloni trónörökös, Nebukadneccár azonban megsemmisítő vereséget mért az egyiptomi seregre,⁴³ amelynek szétzilált maradványai az Orontész partján fekvő Hámátba szédelegtek vissza. Ekkorra az események igazolták Jeremiás üzenetét, hogy Júdának muszáj meghódoglnia Babilon előtt, ha nemzetként fenn akar maradni: az Egyiptomba vezető útvonalak babiloni ellenőrzés alá kerültek, s várható volt, hogy Nebukadneccár „lendületből” támadást intéz Egyiptom hűbéresei ellen. A „sasszárnyú oroszlán” nem is hagyott lélegzetvételnyi időt ellenségeinek: Dániel könyvének bevezetője szerint ebben az évben⁴⁴ Nebukadneccár Jeruzsálemet is megostromolta, a Szentély kellékeinek egy részét és néhány nemesifjat Babilóniába hurcolt, köztük Dánielt is – a teljes Szentírás szerint tehát ekkor történt meg a fogságravitel első hulláma.⁴⁵ Ezután pedig, folytatva délnyugati előretörését, 604-ben Filisztea tengerparti síkságán vonult fel, kifosztotta Askelont, és lakóit fogságba hurcolta, Babilonba: a város feldúlását Cefanja (Szofóniás) már Jósijáhu király idejében megprófétálta, Jeremiás pedig, úgy tűnik, a hadjáratral egyidejűleg írt róla.⁴⁶

Ez idő tájt – uralkodása negyedik évében – hirdetett a király böjtöt a jeruzsálemi-ek és a Szentélyhez látogató júdai zarándokok számára: tán veszélyérzete kezdett feléb-

38 Baál-kultusz (2:8; 11:17) és Asera-kultusz (17:1–2).

39 Jer 7:16–18.

40 Jer 11:9–13.

41 Jer 26:20–23.

42 Jer 22:1, 13–19.

43 Jeremiásnál ld: 46:2. Az ütközet legfőbb forrása az ún. „Babiloni krónika” (Komoróczy 1964, 222–223).

44 „Jehojákim harmadik évében”, vagyis 606/605-ben.

45 Dán 1:1–2. Erről az ostromról nem számol be sem a Királyok, sem a Krónikák, sem Jeremiás könyve, sem a „Babiloni krónika”.

46 Szof 2:4–7; Jer 47:5–7. Ez utóbbi szöveg éppen az Askelon elleni hadjárat évében keletkezett, ha az ún. „Nemzetek gyűjteményét” (Jer 46–51. f.) annak alapján datáljuk, hogy a keltezéssel ellátott 25. fejezet is eredetileg oda tartozhatott.

redni. Az államilag elrendelt böjt mindenestre nem tűnik az őszinte megtérés jelének, mert Jeremiás fogságban vagy háziőrizetben sínylődött – nem tudható, mióta és milyen körülmények közt⁴⁷ –, ezért újabb (immár negyedik) szentélyhegyi beszédét írnokával, Bárúkkal kell felolvastatnia a tömeg hallatára. Proféciait ezután a király előtt is felolvassák, akit olyannyira felháborítanak Jeremiás „Összes Művei”,⁴⁸ hogy csak az első négy hasábot tudja elszenvetni, ezután kikapja az írnok kezéből, dühödten szétmetéli, majd tűzserpenyőbe veti.

A babiloni hadjárat eredményeként Jehojákim egyiptomi hűbéresből Babilon vazallusa lett ugyan, de nem Jeremiásnak akart eleget tenni, csupán szükségből forgatott a köpönyegén: három év múltán, amint a babiloni ellenőrzés enyhült, ismét Egyiptom kegyeit kereste.⁴⁹ Történt ugyanis, hogy a 601. év végén a babiloniak Egyiptom határmenti erődítményei ellen vonultak tovább, és váratlanul heves ellenállásba ütköztek: a „Babiloni krónika” szerint „nyílt ütközetben csaptak össze egymással; kölcsönösen nagy veszteséget okoztak egymásnak”; majd Nebukadnecár „és serege ezután visszatért Bábili városba”.⁵⁰ Bizonyára e fordulaton felbátorodva követte el Jehojákim a végzetes hibát: visszасorolt Egyiptom mögé. S Júda máris megérezhette a döntés hatását: a babiloni fő csapásmérő erők ugyan nem vonultak fel egyhamar, de Nebukadnecár környező vazallusait – a szíreket, moábiakat és ammóniakat – megbízta, hogy betörésekkel gyengítsék és fosztogassák a déli királyságot.⁵¹

Az újonnan felszerelt babiloni sereg három évvel később, 598 decemberében vonult Júda ellen, és ostromgyűrűbe zárta Jeruzsálemet. Ekkor, az ostrom előtt vagy kezdetén halt meg vagy került fogságba a király:⁵² a háromhavi ostrom idején fia, Jehojákin (Jójákin, Jekonjáhu avagy Konjáhu) uralkodott. Miután Jeruzsálem 597-ben (adár hó második napján, vagyis március 15-én vagy 16-án) elesett, Nebukadnecár kifosztotta a Szentélyt, de a várost és lakosait nem pusztította el; beérte Jehojákin király, az anyakirálynő, a királyi udvar, a tehetősek, a júdai katonaság, valamint a jeruzsálemi mesteremberek deportálásával: „nem maradt más otthon, csak az ország nincstelen népe”.⁵³

47 Jer 36:5. Jeremiásnak ez a fogsága enyhébb háziőrizet lehetett, mert a könyvégető incidens után a király parancsot ad a letartóztatására (jóllehet Jeremiás fogságban sínylődik), de az Úr elrejti a fogdmegek elől (36:26).

48 A tekercs teljes életműgyűjtemény: „Mindazok a beszédek, amelyeket mondtam neked Izrael, Júda és mindenféle más nép ellen, attól a naptól fogva, hogy megszólítottalak, Jósijáhu idejétől” (Jer 36:2).

49 2Kir 24:1.

50 Komoróczy 1964, 223.

51 2Kir 24:2.

52 A Jehojákim halálára vonatkozó bibliai hagyományok változatosak: Jeremiás profécijája szerint (22:18–19) Jeruzsálem városában hal meg, s holttestét kivonszolják; a Krónikák szerint (2Krón 36:6) Nebukadnecár béklyóba verette, és Babilonba hurcoltatta. A Királyok egy harmadik történetváltozatot képvisel: a szír és egyéb rablócsapatok betörései után „Jehojákim elaludt atyáival [vagyis békés halált halt!]; utána fia, Jehojákin lett a király” – a babiloniak már az ő idejében vonulnak fel az ostromra, tehát Jehojákim nem látott ostromot (2Kir 24:1–10, kül. 6). A széttartó beszámolók részben talán harmonizálhatók, ha feltételezzük, hogy Jehojákim lázadása után a szír és egyéb portyázó csapatok betörései három évig szinte állandó ostromállapotot eredményeztek Júdában; így a történetírók másként határozhatták meg, mikortól tekintik a háborút ostromnak. A király halálára vonatkozó eltérő szövegeket viszont ez a feltevés sem segít harmonizálni.

53 2Kir 24:14–16, ld. még Jer 29:2.

A fogsággravitelnek ezzel a hullámával került a fiatal Ezékiel pap – majdani próféta – is a „kaldok országába”, a Kebár folyó partjára.⁵⁴

3. Szabadesésben: Cidkijáhu királysága

A babiloni uralkodó jóváhagyta, hogy Júda állama fennmaradjon Cidkijáhu (Sedékiás avagy Mattanjáhu) király uralma alatt, aki Jósijáhu legkisebb fia – tehát Jehojákin nagybátyja – volt.⁵⁵ Az új király karaktere megpecsételte a déli királyság végétét, mivel Cidkijáhu gyengekező uralkodónak bizonyult, akit az elhurcolt júdai arisztokrácia helyére lépett új elit zsinóron rángatott.⁵⁶ S bizonyára képtelen volt pótolni a Babilóniába hurcolt államigazgatási szakértőket – udvari és katonai tisztviselőket –, s bár hűségsküt tett Nebukadneccárnak, parvenü nemessége inkább Egyiptomhoz húzott, onnan remélt politikai és katonai támogatást.

Két évvel később, 595-ben Babilóniában felkelés tört ki, amelyben a Júdából elhurcoltak is részt vehettek, abból ítélve, hogy Jeremiás könyve szerint Nebukadneccár épp ekkoriban kivégeztetett több Júdából elhurcolt prófétát.⁵⁷ A felkelés egyik kiváltó oka lehetett, hogy a hamis próféták eredetileg azt jósolták, a száműzetés csupán két évig tart⁵⁸ – szemben Jeremiással,⁵⁹ akit ekkor már nemcsak hazájából, hanem a babilóniai szórványból is megpróbáltak elhallgattatni.⁶⁰ A babilóniai lázadás – bár gyorsan elfojtották – felcsillantotta az új nagyhatalom összeomlásának reményét az egész térségben, és Jeruzsálem máris regionális csúcstalálkozóknak adott otthont: Edom, Ammon, Moáb, Türosz és Szidón küldöttjei 594-ben vagy 593-ban itt ültek tárgyalóasztalhoz, hogy megvitassák a Babilon elleni együttes lázadás lehetőségét.⁶¹ Jeremiás azonban határozottan ellenezte a babiloni fennhatóság felmondását: talán az ő határozott fellépésének is szerepe volt abban, hogy Cidkijáhu még ugyanabban az évben Babilonba látogatott;⁶² minden bizonnyal azért, hogy eloszlassa Nebukadneccár gyanakvását.

A néhány évnyi nyugalmi helyzetet 589-ben Hofra fáraó trónra lépése borította fel, aki ismét ki akarta terjeszteni Egyiptom befolyását a Közel-Keletre. Cidkijáhu engedett a fejére nőtt oligarchák nyomásának, és tárgyalásokat kezdett Hofrával, akinek lovas- és gyalogshaderőt ígért,⁶³ magyarán hűbéresküt tett. A babiloniak ezt a lépést már nyilván-

54 Ezék 1:2–3.

55 Jer 1:3; 2Kiráj 24:17. Ez esetben a Krónikák tér el a másik két tanútól: a krónikák szerint Cidkijáhu Jehojákin *testvére* volt (2Kráj 36:10).

56 Jer 38:5,19.

57 Jer 29:21–23.

58 Jer 28:11.

59 Jer 29:28.

60 Jer 29:27.

61 Jer 27:3.

62 Jer 51:59.

63 Ezék 17:15. Az egyiptomi diaszpóra és zsidó katonaság rövid ismertetéséhez ld. az „Elephantinéi zsidó közösség” c. bejegyzést a Fogalom- és névmagyarázatban.

való lázadásnak tekintették, amit a legsúlyosabb mértékben kellett megtorolniuk. 587-ben a babiloni seregek végigvonultak a szíriai kisállamok mentén, majd sorra lerombolták Júda megerődített városait. Három hónapon belül immár csak a délnyugat-júdeai Lákis és Azéka állt a Jeruzsálem elleni támadás útjában.⁶⁴ A kilátástalan katonai helyzetet és a júdai katonai morál romlását szemléltetik a Lákisban talált, agyagcserépre rótt üzenetek.⁶⁵

Amikor minden remény elveszett, a fővárosba érkezett a hír, hogy a fáraó serege felvonult a város felmentésére. A babiloniak azonnal átcsoportosították erőiket a körülzárt Jeruzsálem alól, hogy hadrendbe álljanak az egyiptomiakkal szemben,⁶⁶ akiket hamarosan visszakergettek határvárosaikba. Amikor az ostromgyűrű ideiglenesen felengedett, Jeremiás megkísérelte elhagyni a várost, hogy átvegye anatóli földbirtokát; ekkor megvádolták, hogy az ellenséghez próbál átállni, és újfent fogságba vetették.⁶⁷ Jeruzsálem még néhány hónapig (összesen harminc hónapon át) ellenállt a babiloni ostromnak, s bár Jeremiás kérte a fogságából öt többszöri konzultációra előhozató Cidkijáhut, hogy adja meg magát,⁶⁸ a királynak ehhez nem volt bátorsága, vagy képtelen volt érvényesíteni akarátát főembereivel szemben. Miután az éhínség eluralkodott, 587-ben a babiloniak elfoglalták Jeruzsálemet, s felszámolták Júda királyságát; a várost kifosztották, és hamarosan a Szentélyvel együtt felégették.⁶⁹ Magát Cidkijáhut megvakították, és a júdai lakosság zömével fogságba hurcolták. Ezzel szemben Jeremiást előhozatták jeruzsálemi börtönéből, vagy kiemelték a már Rámánál haladó transzportból, és – Nebukadneccár parancsára – nagy tisztelettel bántak vele.⁷⁰

Jeremiás ezután csatlakozott a meghódított és szinte elnéptelenedett birodalmi tartomány kormányzójához, Gedaljahuhoz Micpában,⁷¹ hogy támogassa annak kármentésre tett kísérleteit. A letűnt királyi házat támogató párt azonban meggyilkolta Gedaljahut, mire a Micpában maradtak – Babilon megtorlásától tartva – Egyiptomba menekültek, és magukkal hurcolták a prófétát és írnokát is.⁷²

A Jeremiás-könyv legkésőbbre keltezett szövegei tükrében Jeremiás olyasképpen érezhette magát az egyiptomi Tahpanhészban, mint Kasszandra Agamemnón hajóján: megjósolta Nebukadneccár egyiptomi hódítását, s az oda menekült bálványimádó zsidókat is

64 Ma: Tell ed-Duweir és Tell ez-Zakarija.

65 Ld. a „Lákisi cseréplevelek” c. bejegyzést a Fogalom- és névmagyarázatban.

66 Jer 37:5.

67 Jer 37:11–21. Mint kiemeltem, Jeremiás már Jehojákim király uralkodása alatt is raboskodott, egy közelebről meg nem határozott helyen (36:5); Cidkijáhu idején pedig összesen három helyszínen sýnlódik: egy jegyző vagy kancellár házában kialakított esővízgyűjtő veremben és pinchelyiségben (37:16); onnan – kérésére – a király áthelyezteti az őrházudvarba (és napi ellátmányt utal ki neki, 37:21); rövid időre pedig (az éreltyelen király jóváhagyásával) ellenségei az őrházudvar kiszáradt ciszternájába bocsátják le (38:6), ahonnan egyik híve szabadítja ki. A próféta a város elestét vélhetően az őrházudvarban érte meg.

68 Jer 37:3–10; 38:14–23.

69 2Kir 25:8–9.

70 Jer 39:11–14; vö. 40:1.

71 Jer 40:6.

72 Jer 41–43. f.

elítélte.⁷³ Hofra fáraó (588–569) uralkodása végén, 570 körül Jeremiás még életben volt⁷⁴ – élete végéről azonban nincs megbízható értesülésünk.⁷⁵ A próféta, aki előrejelzője, majd tanúja volt a fájdalmas korszakváltásnak – a jeruzsálemi Szentély lerombolásával véget ért a királyság korszaka, amiként a Jeremiás felmenői által vezetett silói szentély pusztulásával lezárult a bírák kora⁷⁶ –, és hiába próbálta megakadályozni, hogy kortársai Egyiptomba vándoroljanak, éppen az egyiptombarát frakció foglyaként fejezte be napjait, távol az általa megprófétált reményteli üzenetek beteljesedésétől: a hetvenedik évi helyreállítástól s a népe és Istene közötti „új szövetségtől”. Júda szakadatlan önsorsrontó tettei láttán egyedüli, de teljes vigasza maga a Kinyilatkoztató lehetett, aki fiatalokora óta megszólította:

Elém kerültek a beszédeid, és megettem őket; a beszédeid ujjongássá és szívem örömévé lettek. Mivel a te nevedet viselem, URam, Seregek Istene, nem volt maradásom a szórakozó emberek közt, hogy ott felviduljak. Hatalmad miatt magányosan ültem, mert bosszúsággal töltöttél el engem. Miért nem múlik ez a fájdalom, miért nem gyógyul bennem ez a seb? Teljesen olyan vagy velem, mint a délibáb, amely vízének nem lehet hinni! Erre ezt mondta az ÚR: Ha visszatérsz, akkor én visszahozlak, és megállsz előttem. És ha kiválogatod az értéket a szemét közül, akkor úgy beszélsz majd, mint én. Ők fognak visszatérni hozzád, nem te térsz őhozzájuk. Akkor áttörhetetlen ércfalként állítalak a nép elé. Harcolnak ellened, de nem bírnak veled, mert én veled leszek, hogy megszabadítsalak és megmentselek – így szólt az Úr –; megmentelek a rosszakaróid kezéből, és kiváltalak a zaklatóid markából.⁷⁷

73 Jer 44. f.

74 Jer 44:29–30.

75 Egy apokrif/deuterokanonikus könyv 2. századi – tehát kései és igazolatlan – szövege szerint Jeremiás Jeruzsálem eleste után a Nébó hegyén, egy barlangba rejtette a Szentély kellékeit, egyebek mellett a Szövetségládát és az illatáldozati oltárt is, majd lezáratta a barlang bejáratát (2Makk 2:1–8; ld. még: Báruk apokalipszise 6:7–10; Ba-midbar rabba 15:7; bJóma 53b; NB: egy másik hagyományszálban a Szövetségládát még Jósijáhu rejtette el, ld. bJóma 52b; bHorajót 12a; jSekalim 6:1; ezeket rendezi és idézi: Haran 2010, „The emptying of the Inner Sanctum” c. fejezet). Egy késő antik hagyományforrás szerint pedig Nebukadneccár a huszonhetedik évében (578) meghódította Egyiptomot, ahonnan Babilonba vitte Jeremiást és Bárukot – a próféta és írnoke ott fejezte be életét (*Széder Olam Rabba* 26). Nebukadneccár egyiptomi hadjáratáról, amely felől Jeremiás (43:8–13) és Ezékiel (30:10–11) is prófétált, Flavius Josephus így számolt be: „A Jeruzsálem elpusztítása utáni ötödik évben, ami Nabukodonozor uralkodásának huszonharmadik éve volt, hadjáratba kezdett Koilé-Szíria, [...] az ammoniták és a moabiták ellen. Mikor ezeket a népeket is leigázta, rátámadt Egyiptomra, hogy azt is megszeresse, levágta az akkori uralkodót és egy másikat tett a helyébe; és foglyul ejtette azokat a zsidókat, akik ott voltak, és elvitte őket Babilonba” (A zsidók története X. 9.7; ford.: Grüll 2019, „8.2.7. Az egyiptomi diaszpóra” c. fejezet).

76 Az értelmezői hagyomány legalábbis úgy tudja, a filiszteusok a silói Sátorosztályt is megsemmisítették, amikor a Szövetségládát elzárkóztatták; ld. pl. Rásit az 1Sám 9:13-nál. Afelől, hogy Jeremiás vélhetően Éli leszármazottja volt, ld. Menahem Harannak a jelen bevezetés 1. fejezetében Anatót kapcsán idézett okfejtését.

77 Jer 15:16–21.